

Фактор часу у закордонних економічних дослідженнях

У статті автор робить спробу систематизувати базові методологічні та методичні підходи у закордонних дослідженнях вчених та фахівців щодо аналізу впливу фактору часу на соціально-економічні процеси. В роботі виокремлено ключові результати досліджень зазначених науковців та фахівців, які обґрунтовують доцільність, актуальність, практичну значущість та наукову перспективність подальшого вивчення проблеми впливу фактору часу на процеси розвитку відкритих соціально-економічних систем.

Ключові слова: економіка, історія, ресурс, розвиток, час.

Постановка проблеми. Вплив фактору часу на соціально-економічні процеси досить тривалий час виступає однією із найважливіших проблем економічних досліджень. Однак, такі дослідження великою мірою досить опосередковано стосувалися саме концептуального вивчення проблеми впливу фактору часу, як окремої наукової економічної категорії. Не можна сказати, що ці питання не дістали досить всебічного розгляду, однак часто вони не мали системності у підходах та зводилися до досить вузьконаукових економічних проблем. Не можна також відкинути той факт, що вплив фактору часу на економічні процеси в жодному разі складно перебільшити, його значно простіше спростити та звести до звуженого практичного використання у економічному аналізі. На нашу суб'єктивну думку «присутність» фактору часу у переважній більшості наукових економічних дослідженнях у будь-якій формі прояву вже говорить про актуальність всебічного та ґрунтовного вивчення питання впливу фактору часу на процеси економічного розвитку. Проблемою ж даного дослідження ми вбачаємо необхідність певної систематизації досліджень з питань вивчення ролі фактору часу в економіці у сучасних дослідженнях західних авторів. Причому важливою є проблема виокремлення саме тих досліджень, які би ставили питання вивчення ролі фактору часу на перше місце і не зводили її до вузького напрямку окремого економічного дослідження, а розглядали фактор часу, як концептуальну категорію соціально-економічних досліджень, яка має визначені та обґрунтовані особливості власного прояву у соціально-економічних явищах та процесах.

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є систематизація методологічних та методичних підходів у сучасних наукових дослідженнях вчених та фахівців країн західної економічної моделі до аналізу впливу фактору часу на соціально-економічні процеси. Основним завданням даної статті ми вважаємо виокремлення ключових результатів досліджень зазначених науковців та фахівців, які обґрунтовують доцільність, актуальність, практичну значущість та наукову перспективність подальшого вивчення проблеми впливу фактору часу на процеси розвитку відкритих соціально-економічних систем.

Дерев'янку Юрій Миколайович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету; Лукаш Ольга Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету; Дериколенко Олександр Миколайович, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету.

© Ю. М. Дерев'янку, О. А. Лукаш, О. М. Дериколенко, 2012

Викладення основного матеріалу дослідження. У дослідженнях Блюдорна та Денхардта (Allen C. Bluedorn, Robert B. Denhardt) поняття часу вводиться як основна категорія дослідження в питаннях організації та управління економічною діяльністю людини і компанії. Розглядаючи різні типи часу і часових характеристик, дослідження на макрорівні описують співвідношення часу з такими напрямками як: організаційна культура, стратегічне планування та організаційна теорія обставин (contingency theory). На мікрорівні розглядаються час і його індивідуальні відмінності, прийняття рішень, мотивація і групова поведінка. Автори визначають організаційні та управлінські напрями досліджень, що представляють особливу значущість для подальших розробок при дослідженні часу і практики управління ним [1].

Боуланд (L. A. Boland) відзначає, що кілька відомих авторів раніше акцентували увагу на тому, що неокласична економіка є «позачасною» (timeless). У теж час, він підкреслює, що неокласична економіка не є такою. Більше того, деякі неокласичні моделі розглядають час явно (прямо). Правильним буде задати питання не про те, чи є неокласична економіка позачасною, а про те, наскільки адекватним є вивчення часу. Чи є воно адекватним можна визначити тільки по відношенню до конкретної проблеми. Як визнав Хайек (Friedrich August von Hayek) багато років тому, те, як розглядається час, є важливим аспектом будь-якого пояснення історичних змін. Метою досліджень самого Боуланда є пропозиція розв'язання «проблеми Хайека»: як можна пояснити процеси зміни в економіці і водночас відповідати принципам раціонального (індивідуального) прийняття рішень? Дане рішення пропонує динамічну концепцію знань, в якій вивчення – це незворотній процес у реальному часі. Ця концепція заснована на визнанні Хайеком обмеженості знань будь-якої людини, яка приймає рішення, а також на теорії Поппера про об'єктивні знання [2].

Дослідження ДеСерпа (A. C. DeSerpa) являє собою теорію споживчої поведінки, зокрема, призначену для дослідження економічних проблем, у яких значущим є вимірювання часу. Автор зазначає, що вже було чимало спроб видозмінити неокласичну теорію споживання для того, щоб розглядати проблеми подібного роду, але, жодна з цих робіт не досягла достатнього рівня удосконалення традиційного підходу, внаслідок чого можна було б запропонувати властивості функції попиту, які можна практично перевірити. Частково, це було зроблено навмисне. Подібні дослідження були цільовими для вирішення конкретно визначених проблем, таких як: рішення працювати більше або менше часу (тривалість робочого часу), вплив доходів за попередні періоди на вибір споживача і оцінка часу пересування споживача, а не націленими на вивчення загальних властивостей функції попиту. Більш важливо, однак, те, що обмеження функції попиту на основі неокласичної теорії не можуть бути отримані з існуючих теорій виміру часу споживчого вибору. Це пов'язано не з будь-якою властивістю, притаманною вимірюванню часу, а з тим фактом, що ці теорії некоректно задані з самого початку. Основними особливостями моделі, представленій у дослідженні є: 1) корисність – це функція не тільки товарів, але і часу, призначеного для них; 2) рішення людини підкоряється обмеженості двох ресурсів – грошей і часу, 3) рішення споживати певну кількість будь-якого товару потребує щоби якусь мінімальну кількість часу було витрачено на це, але людина може витратити більше часу на такі рішення, якщо вона вважатиме за потрібне. Відповідно до цієї деталізації, всі висновки неокласичної теорії зберігаються і формуються додаткові результати, що можна застосувати до ситуацій, які пов'язані з виміром часу [3].

Характеристики часу як ресурсу розглядаються для того, щоб знайти підтвердження цих властивостей в основних концепціях економіки. Серія уявних експериментів з подорожами в часі показують, що постійний, незворотній рівень використання часу лежить в основі концепції альтернативної вартості, часової переваги і економічного інтересу. Це призводить до важливого припущення про те, що головне питання в економіці стосується вибору того, як витратити час. Таким чином, принципи економіки тісно пов'язані з людським сприйняттям часу і набагато ближчі до людської природи, ніж загально визнано в цілому. Здатність економічних суб'єктів прогнозувати унікальні можливості в майбутньому і діяти відповідним чином зараз визначає набагато більш динамічну життєздатність ринкової системи по відношенню до споживчого вибору і задоволення бажань споживача [4].

Метою дослідження Бруно Лекока (Bruno Lecoq) є вивчення теоретичних основ промислових районів Маршалла в «економіці часу і суперечностей». Створення подібних районів – процес економічно нерівноважний і експериментальний. Метою дослідження автора є поєднання в одну аналітичну модель Австрійського підходу до часових структур виробництва та маршалловського і пост-маршалловського підходу до зростання і організації виробничих процесів. Завдання дослідження полягало у розумінні процесів, що призводять до географічного створенню кластерів фірм з точки зору часового координування виробничої діяльності. Дотримуючись традицій австрійської економічної школи, припускається, що економічні географічні проблеми – це проблеми координування. У світлі цього стверджується, що процес локалізації фірм багато в чому залежить від вимірювання часу виробництва та інновацій, інтерпретованих як процес створення ресурсів і невдач координування, що є наслідком цього [5].

Багато досліджень підкреслювали, що процес дисконтування є більш гіперболічним ніж постійним. Гіперболічне дисконтування (коли ставка дисконтування спадає з часом) сприяє часово-суперечливій (неузгодженій у часі) поведінці економічних суб'єктів і стає все більш популярним методом у економічних дослідженнях. Більшість досліджень, які свідчать на користь гіперболічного дисконтування, є або тільки якісними, або вони залежать від припущень про параметричні функції корисності. У дослідженні Кірстен Роде (Kirsten I. M. Rohde) використовується кількісна міра ступеню відхилення стандартної ситуації (стаціонарності) і вимушеної часової суперечливості (невідповідності, неузгодженості), яка може вирішити згадані проблеми. Подібне вимірювання гіперболічного фактору також є основою для вибору найбільш популярних функцій дисконтування. Крім того, даний показник легко розраховується виходячи зі стандартних вихідних даних і не вимагає відомостей про корисність. Таким чином, гіперболічний фактор забезпечує легкий інструмент для теоретичних основ переваг, критичних емпіричних тестів і для кількісних вимірювань гіперболічного дисконтування [7].

Те, яким чином час розглядається в економіці, є центральним місцем для дисциплін, які вивчаються суміжно з економічною наукою. Відмовившись від симетричного поняття часу в класичній фізиці, Джон Робінсон підкреслив важливість «історичного часу», отже, історії. Нове покоління економістів, у тому числі Пол Кругман, Пол Девід і Брайан Артур – перейняли завдання Робінсона, прагнучи створити нову історичну економіку, пов'язуючи довільні або «випадкові» історичні події різними способами з незмінними економічними нормами (законами), а також виявляючи, як підмітив Робінсон, що ефекти масштабу мають вирішальне значення. Однак, до цього часу їх

зусилля інтегрувати історію в економіку виявилися малорезультативними [8].

Досить детальним і всеохоплюючим виглядає аналіз чинника часу в економіці проведений Саньєю Пфайфер (Sanja Pfeifer). У своїй статті [6] вона розглядається поняття часу з економічної точки зору. На протипагу важливості часу, зазначено, що економічне поняття часу не має чітких концептуальних рамок у дослідженнях. Розглядається використання часу в контексті економічних процесів. Автором представлені різні підходи до майбутнього. Теорія менеджменту і методи прогнозування систематизовані і представлені в якості інструменту для контролю і підтримки реальної поведінки, замість того, щоб створювати майбутню поведінку.

Час відноситься до численних контекстуальних параметрів. Це критикували багато дослідників (серед яких: Becker, Georgescu-Roegen, Jacoby, Szybillo, Berning, Coveney, Highfield, Khaneman, Tversky, Prigogine, Stengers, Faber, Godet, Leydesdorff, Allen та інші) в їх спробах заперечити паралелізм старих афоризмів: «немає нічого нового під сонцем» і «все змінюється». У західній економічній науці досі віддається перевага вічним, постійним законам, закриваючи очі на відрізки часу, які призвели до порушень цілісності економічної теорії. І до цих пір західні економічні моделі переважно використовують лінійно-дискретне уявлення про час у вигляді лінії, що тягнеться від минулого до майбутнього. Сприйняття економічного часу в західній економічній теорії можна представити у наступному вигляді (рис. 1).

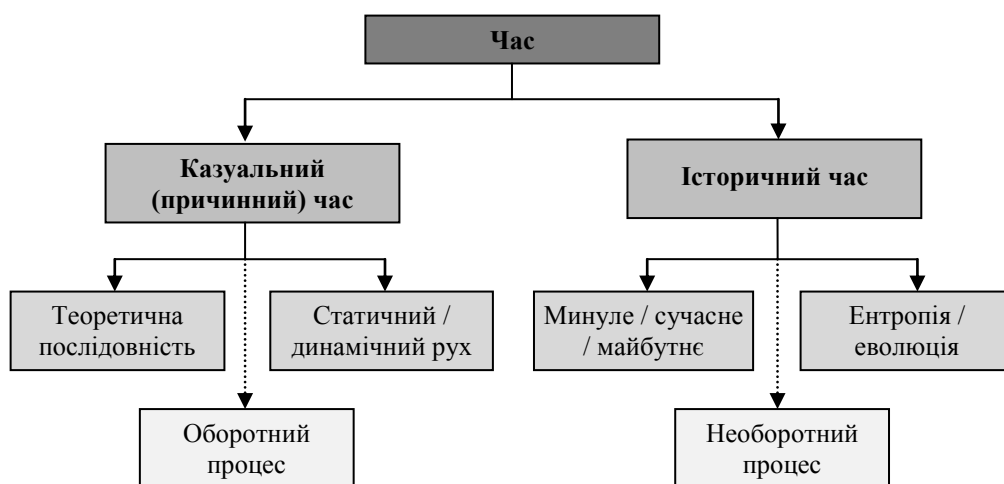

Рис. 1. Дерево сприйняття часу в класичній західній економічній теорії [6]

Поняття часу в економіці розділене на, так званий, причинно-наслідковий (казуальний) та історичний час. Динаміка економічних процесів була, як правило, представлена казуальним часом. Казуальний час це теоретичне відношення економічних змінних. Якщо всі змінні наведені в один і той же момент часу, то використовується так званий статичний аналіз. А якщо використовуються змінні в різні моменти часу – використовується динамічний аналіз. Статика і динаміка розглядаються як рівні узагальнення з протилежною підпорядкуванням між ними. Економічні процеси розглядаються як оборотні процеси, які можна переміщати вперед або назад у часі, незалежно від змін в описі самої системи за рахунок існування причинно-наслідкових зв'язків.

Шумпетер, Самуельсон і Хікс були одними з перших, хто підкреслили важливість історичного часу і природних законів часу: ентропії та еволюції. Історичний плин часу призводить до зростання невизначеності (закон зростання ентропії) і до безперервних якісних змін протягом життєдіяльності системи (еволюції). Протягом кількох останніх десятиліть численні теорії (наприклад, теорія катастроф, теорія хаосу, синергетика і еволюційні теорії ігор) вже намагалися «вживити» функції часу у функціонуванні економічних процесів.

Зацікавленість у майбутньому, як до сукупності часу, є історичним людським прагненням ліквідувати невизначеність, випадковості, несподіваність і сприяти прогресу, законам і впевненості. Економічна теорія показує, наскільки різняться підходи до трактування та аналізу майбутнього. Майбутнє приймає безліч форм: пророцтво, передбачення, прогноз, прогнозування, футурологія, план, сценарій, перспективний аналіз (табл. 1).

Таблиця 1 – Порівняльний аналіз основних понять сприйняття майбутнього в економіці [6]

Концепція	Опис
Передбачення	Визначення майбутнього, як правило, проводиться нерационально або за допомогою інтуїції
Проекція	Розширення минулої поведінки в майбутньому
Прогнозування	Передбачення майбутнього, спираючись на переважно кількісні моделі
Футурологія	Широкий спектр «Що, якщо» сценаріїв на майбутнє
Перспективний аналіз	Багатовимірне, якісне і кількісне, активне ставлення до майбутнього

Оцінка часу як ресурсу – багатовимірна проблема. Часто використовуваними характеристиками ресурсу є: дефіцит, відновлюваність, доступність, видобуваність і корисність. Час є порівняно рідкісним, невідновлюваним ресурсом з обмеженим доступом. Крім того, час як ресурс має багатовекторну корисність. Революцію в розумінні поняття часу розпочато у галузі природничих наук (Prigogine і Stengers), яка ведеться в області соціальних наук, і теж отримує все вищу наукову оцінку [6].

Час став унікальним і багатовимірним ресурсом з різними значеннями і структурою. Комплексний підхід до часу крім лінійного, розглядає питання про інтеграцію непередбачених обставин і подання висновків щодо концептуалізації поняття часу в економічній науці. Просторові і часові невизначеності можуть бути нейтралізовані тільки із збільшенням знань, соціальної адаптації до форми подачі проблеми, які мають право в науці та соціальної адаптації до нової якості відповідей доречних у конкретній галузі знань.

Передчуття майбутнього (відчуття часу) змінює можливі майбутні альтернативи, воно розширює горизонти сприйняття і дії. Перевантаженість інформацією або відсутність інформації є частою проблемою опису економічних процесів. Враховуючи складність сучасного світу, бізнес-моделі не є вічними. Те, що необхідно в період кризи – це пропозиція нової стратегії, нової ментальної моделі організації бізнесу, а також деякий політичний перерозподіл влади. Лише деяким новаторам (підприємцям) вдалося змінити весь світ, просто приймаючи активну роль у майбутньому.

Передбачення майбутнього має бути більш гнучким для перспективних методів дослідження, серед яких аналіз сценаріїв, аналіз сигналів, крос-аналіз впливу, і т.д. [6].

Висновки по дослідженню і перспективи подальших розробок. Підсумовуючи наведені вище основні здобутки науковців можна зазначити високий ступінь методологічного обґрунтування доцільності, актуальності, практичної значущості та наукової перспективності вивчення проблеми впливу фактору часу на процеси економічного розвитку систем. Здобутки проаналізованих наукових праць дають можливість говорити про необхідність подальшої систематизації та універсалізації існуючих підходів до вивчення аналізованої проблеми.

Перспективою подальших досліджень ми вбачаємо виокремлення загальних тенденцій та принципових розбіжностей у поглядах на проблематику урахування фактору часу в економічних дослідженнях та розроблення універсальної економічної моделі, яка би дозволила з високою точністю коригувати економічні рішення на фактор економічного часу.

1. *Bluedorn A. C.* Time and organizations / Allen C. Bluedorn, Robert B. Denhardt // *Journal of Management*. – 1988. – Vol 14, No 2. – PP. 299–320.
2. *Boland L. A.* Time in economics vs economics in time: the 'Hayek problem' / L. A. Boland // *The Canadian Journal of Economics*. – 1978. – Vol 11, No 2. – PP. 240–262.
3. *DeSerpa A. C.* A theory of the economics of time / A. C. DeSerpa // *The Economic Journal*. – 1971. – Vol 81, No 324. – PP. 828–846.
4. *Klein C. C.* The economics of time as a resource / Christopher C. Klein [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://capone.mtsu.edu/berc/working/ECONTIME-WP07.pdf>.
5. *Lecoq B. C.* Austrian time and marshallian district on process of localization in an out of equilibrium economy / Bruno Lecoq [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ideas.repec.org/p/wiw/wiwsa/ersa02p378.html>.
6. *Pfeifer S.* A question of time: do economists and strategic managers manage time or do they even care? / Sanja Pfeifer // *Management*. – 2001. – Vol 6, No 1–2. – PP. 89–105.
7. *Rohde K. I. M.* The hyperbolic factor: a measure of time inconsistency / Kirsten I. M. Rohde // *Journal of Risk and Uncertainty*. – 2010. – Vol 41, Issue 2. – PP. 125–140.
8. *Turk M. H.* The arrow of time in economics: from Robinson's critique to the new historical economics / Michael H. Turk // *The European Journal of the History of Economic Thought*. – 2010. – Vol 17, Issue 3. – PP. 471–492.

Отримано 10.08.2012 р.

Ю. Н. Дерев'яно, О. А. Лукаш, А. Н. Дериколенко

Фактор времени в зарубежных экономических исследованиях

В статье автор делает попытку систематизировать базовые методологические и методические подходы в зарубежных исследованиях учёных и специалистов по анализу влияния фактора времени на социально-экономические процессы. В работе выделены ключевые результаты исследований указанных таких учёных и специалистов, которые обосновывают целесообразность, актуальность, практическую значимость и научную перспективность дальнейшего изучения проблемы влияния фактора времени на процессы развития открытых социально-экономических систем.

Ключевые слова: время, история, развитие, ресурс, экономика.

Yu. M. Derev'yanko, O. A. Lukash, O. M. Derikolenko

The time factor in foreign economic research

The author makes an attempt to systematize the basic and methodological approaches in explore of foreign scientists and experts in the analysis of the influence of the time factor in the socio-economic processes. The paper highlights the key results of these scientists and experts' research, which make it appropriate, relevant, practical value and prospects for further scientific studying of the problem of the time factor influence in the development of open processes of socio-economic systems.

Keywords: economics, development, history, resource, time.